

ЕВОЛЮЦІЯ БЛИЗЬКОСХІДНОЇ ПОЛІТИКИ США (2003-2011 рр.)

Досліджено зовнішньополітичну стратегію одного із головних посередників близько-східного мирного процесу – США. Проаналізовано еволюцію підходів до вирішення цієї проблеми двох останніх американських президентських адміністрацій. Розглянуто причини невдач посередництва, і можливі перспективи створення у майбутньому незалежної палестинської держави.

Ключові слова: *близькосхідний конфлікт, посередництво, американська адміністрація, міжнародна конференція, Державний Секретар, мирний план, арабо-ізраїльський конфлікт, інтифада «Аль-Акса», розмежування.*

Исследована внешнеполитическая стратегия одного из главных посредников ближневосточного мирного процесса – США. Проанализирована эволюция подходов к решению этой проблемы двух последних американских президентских администраций. Рассмотрены причины неудач посредничества, и возможные перспективы создания в будущем независимого палестинского государства.

Ключевые слова: *ближневосточный конфликт, посредничество, американская администрация, международная конференция, Государственный Секретарь, мирный план, арабо-израильский конфликт, интифада «Аль-Акса», разграничение.*

The article analyzes the foreign policy strategy of one of the major mediators of the Middle East peace process – the United States. Evolution of approaches to solving this problem, the last two U.S. presidential administrations. The causes of failure of mediation, and possible prospects of a future independent Palestinian state.

Keywords: *Middle East conflict, mediation, the US administration, international conference, Secretary of State, the peace plan, Arab-Israeli conflict, Al-Aqsa Intifada, delimitation.*

До початку 1990-х років основним головним актором у близькосхідному врегулюванні були США і СРСР. Саме ці дві країни пропонували проекти врегулювання. Особливо активну роль тут грали США. Кожна адміністрація яка у ці часи перемагала на виборах приходила з новим проектом, що до арабо-ізраїльського врегулювання. Таким президентом були Д. Картер, Р. Рейган, Дж. Буш-старший, В. Клінтон. На початку ХХІ ст. палестинська проблема продовжує займати центральне місце у близькосхідній політиці США. І кожна із цих адміністрацій приділяла велику увагу Близькому Сходу. Але, ще жодній із цих адміністрацій не вдалося досягти успіху у процесі мирного врегулювання. Близький Схід завжди був і буде дуже важливим регіоном для багатьох країн, особливо для Сполучених Штатів.

Вони, як й інші країни дуже зацікавлені у стабільності цього регіону, як у політичній, так і в військовій сфері. Причиною цього є величезні запаси нафти, які зосереджені саме в цьому регіоні. Бо кожний новий конфлікт в регіоні дуже сильно впливає на світові ціни на нафту. Не дивлячись на всі складнощі цієї проблеми США все ж таки змогли добитися певних успіхів – в середині 1990-х. років. Таким успіхом є створення Палестинської Національної автономії. На сучасному етапі Близькосхідна проблема є актуальною, особливо для США.

Зараз робиться все можливе, щоб розв'язати цю проблему. Багато політичних лідерів відвідали цей регіон і намагаються сприяти вирішенню арабо-ізраїльської проблеми. Особливо активну політику у цьому контексті проводять Сполучені Штати

Америци. Протягом останніх років Близько-східний регіон вже декілька разів офіційно відвідав президент і Державний секретар Сполучених Штатів. Він вів переговори з багатьма лідерами Близькосхідних держав й Ізраїлю, і зараз США є одним із головних акторів у «четвірці» яка є основним посередником в арабо-ізраїльських переговорах які на сучасному етапі не можуть досягти жодного успіху. Причин цього дуже багато. По перше невдала антитерористична війна США в Іраку, по друге складна внутрішньополітична ситуація в самій Палестинській автономії після перемоги ХАМАС, по третє небажання іти на компроміс ізраїльських владних керівників та інші спірні питання.

Що стосується вітчизняних авторів, то тут варто відмітити таких авторів: Т. Мединська, Є. Федченко, С. Григоришин. Серед російських варто виділити наступних: А. Ананьев, А. Олимпиев, Г. Мирский, А. Шморгун, Д. Кузнецов, В. Киселев, Д. Пьяних.

Отже, основним завданням цієї статті є аналіз посередницьких зусиль США, та їх вплив на вплив на ситуацію на Близькому Сході й можливість врегулювання палестинської проблеми.

13 вересня 1993 р. на зеленій галявині перед Білим домом у Вашингтоні прем'єр-міністр Ізраїлю І. Рабін і М. Аббас виконуючий обов'язки генерального секретаря ОВП, у присутності представників Мадридської конференції – США і Росії – підписали спільний документ: Декларацію принципів про тимчасові заходи організації самоуправління. В ній говорилося про умови поступового поетапного введення на окупованих Ізраїлем територіях Західного берега і сектора Газа Палестинської національної Автономії з майбутньою перспективою її перетворення, після перехідного періоду, незалежну, суверенну палестинську державу [1].

Наступні палестино-ізраїльські переговори і підписання ряду так званих проміжних угод (Каїр, 1994 р. і Таба, 1995 р.) повинні були призвести до завершення перехідного періоду (до квітня 1999 р.) і досягненню взаємної домовленості про кінцевий статус палестинської державності [2].

Але до цього терміну сторонам не вдалося досягнути такої домовленості, переговори перервані із-за розбіжностей з низки принципів питань: територіальне розмежування між Ізраїлем і майбутньою палестинською державою, статус Єрусалима, єврейські поселення, повернення палестинських біженців до своїх домівок.

У червні 1999 р. в результаті парламентських виборів в Ізраїлі до влади прийшов уряд Е. Барака, якому вдалося реанімувати мирний процес, який зайшов в глухий кут. Пізніше, 5 вересня 1999 р., у єгипетському місті Шармаш-Шейх був підписаний палестино-ізраїльський меморандум про поетапне виконання обов'язків сторін по раніше підписаним, але не виконаним угодам, а також відновилися переговори про кінцевий статус палестинських територій. Були зроблені поступки, які стосувалися графіку виводу ізраїльських військ і ліквідації ряду єврейських поселень. У травні 2000 р. в місті Елліте на зустрічі Б. Клінтона, Е. Барака і Я. Арафата була зроблена спроба добитися «кінцевого врегулювання» і був навіть розроблений компроміс із проблемами статусу Єрусалиму і повернення палестинських біженців. Але досягнуті домовленості виявилися вельми недовговічними. Спроби конкретизувати узгоджені принципиальні положення, під час наступних зустрічей успіхом не увінчалися, оскільки традиціоналісти і ісламісти виступили проти них [3].

Такі переговори відновилися при зустрічі Е. Барака і Я. Арафата, які відбулися за ініціативою і під патронажем американського президента У. Клінтона в липні 2000 р. у Кемп-Девіді. При обговоренні на цій зустрічі проблеми «кінцевого статусу» палестинських територій уряд Е. Барака погодився з передачею під контроль майбутньої палестинської держави на Західному березі і секторі Газа до 90 % територій при збереженні за Ізраїлем великих ізраїльських поселень на Західному березі.

Під час палестино-ізраїльських переговорів в Кемп-Девіді також намітилися спільні позиції у питаннях статусу Єрусалима, долі палестинських біженців і єврейських поселень. Але все ж таки розбіжності між пред-

ставниками Ізраїлю і ОВП на цих переговорах, в першу чергу, які стосувалися схеми територіального розмежування між Ізраїлем і палестинцями і відносно статусу Єрусалима, тоді подолати не вдалося. Ці переговори закінчилися невдачею і повним провалом. Всі намагання вирішити палестинську проблему нічого не дали. І всі сподівання покладалися на майбутні зустрічі і конференції.

У 2000 р. відбулася подія, яка мала великий вплив на весь Близькосхідний регіон. 28 вересня лідер блоку «Лікуд» – головної політичної групи традиціоналістів, А. Шарон демонстративно відвідав у супроводі своїх прихильників Храмову гору в центрі Єрусалима, де знаходяться священні для іудеїв Стіна плачу, а також третя за значенням для мусульман мечеть Аль-Акса. Ця акція була сприйнята ісламістами як публічна образа ісламу, що стало приводом до початку другої інтифади.

30 квітня 2003 р. Держдепартаментом США був опублікований новий план близькосхідного врегулювання, який мав назву «дорожня карта». Розроблений за ініціативою американської адміністрації і підтриманий Росією, а також ЄС і ООН, цей проект розглядається ООН як умова просування до стійкого врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту у відповідності з принципами співіснування двох держав на основі виконання сторонами своїх обов'язків.

«Дорожня карта» передбачала поетапне проведення переговорів між палестинськими й ізраїльськими сторонами під егідою «четвірки» міжнародних посередників (США, Росія, ЄС, ООН) з метою добитися припинення насильства і терору на першому етапі (2003 р.), створення палестинської держави в тимчасових кордонах на другому етапі (червень-грудень 2003 р.), угоди з постійного статусу і припинення конфлікту на третьому етапі (2004-2005 рр.). До завершення миротворчого процесу «четвіркою» повинна бути скликана міжнародна конференція з Близького Сходу. Логічним продовженням послідовних зусиль міжнародного співтовариства з врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту було прийняття Радою Безпеки ООН резолюцію № 1515, в якій висловлюється

підтримка «дорожньої карти» і міститься заклик до сторін виконувати її положення у співробітництві з «четвіркою». Палестинське керівництво підтримало цей план і виразило готовність добитися його повного виконання, не дивлячись на негативне ставлення до нього радикальних палестинських організацій і рухів. Що стосується Ізраїлю, то уряд А. Шарона обумовив його прийняття внесенням 14 поправок. Але цей план також не був реалізований і збройні сутички між палестинцями і ізраїльтянами продовжувалися [4].

У жовтні 2004 р. була відроджена надія, що після смерті Я. Арафата відновлення процесу мирного урегулювання і припинення «інтифади Аль-Акса» була втрачена. Президент США Джордж Буш був упевнений, що 2005 рік принесе мир на Близький Схід: *«Наступний рік дуже важливий, оскільки він принесе мир. Іронія долі полягає в тому, що палестинці й Ірак стануть каталізаторами змін в тій частині світу, яка більше за інші їх потребує»*, – вказав Буш, відзначивши, що на цій тезі заснована зовнішня політика США. Буш підкреслив, що зуміє добитися миру під час свого другого президентського строку. Він також вказав, що Вашингтон розглядає вибори глави ПНА як перший крок до початку діалогу з основним претендентом на цю посаду – головою Виконкому Організації визволення Палестини – Махмудом Аббасом [5].

Ізраїль і Палестинська національна адміністрація підтримували ідею мирної і координованої реалізації програми розмежування, вивід поселень з сектора Газа і частини Західного берега річки Йордан. Про це повідомила 19 червня 2005 р. держсекретар США Кондоліза Райс після закінчення переговорів в Єрусалимі з прем'єр-міністром Ізраїлю А. Шароном. Напередодні вона зустрічалася на Західному березі з главою ПНА Махмудом Аббасом.

К. Райс також вказала, що будівлі поселенців в секторі Газа будуть зруйновані після евакуації звідти ізраїльських структур. Палестинська національна адміністрація наполягає на зносі одно- і двоповерхових будинків поселенців, щоб побудувати на їх місці багатоквартирні будівлі для палестинців [6].

Держсекретар підкреслила, що два дні переговорів з палестинцями і ізраїльтянами переконали її, що сторони поділяють упевненість в тому, що вивід поселень повинен відбутися м'яко і мирно. Раніше Райс назвала програму розмежування «історичним кроком», який дозволить перезапустити мирний план «дорожня карта» і створити незалежну палестинську державу [7].

Райс назвала програму розмежування «історичним кроком», який дозволив створити незалежну палестинську державу. Вона вказала, що обговорить з Шароном необхідні кроки, для того, щоб процес розмежування пройшов мирно і без зриву. *«Успішне розмежування приведе до зміцнення безпеки Ізраїлю і дасть сторонам відчуття впевненості і довір'я один до одного, що необхідно для забезпечення кращого майбутнього в регіоні»*, – сказала К. Райс [8].

Підчас безпрецедентної човникової дипмісії Кондоліза Райс зустрілася з керівниками Ізраїлю, Палестинської адміністрації, Йорданії, Єгипту, Саудівської Аравії, Кувейту. К. Райс запропонувала відновити просування по «дорожній карті» з метою прискореного створення Палестинської держави з тимчасовими межами. Для цього вона намітила на лютий 2005 р. переговори з своєю участю, президента Палестинської національної адміністрації (ПНА) Махмуда Аббаса і Ольмерта, одночасно твердо обіцяючи ізраїльському прем'єру, що не буде ніякого розширення формату переговорів, ніякої міжнародної конференції.

27 листопада 2007 року відбулася міжнародна зустріч в Аннаполісі. Вона була ініційована президентом США Дж. Бушем. Міжнародна конференція дуже швидко набула формулювання «зустрічі», що істотно понизило рівень і значущість цього форуму. Навряд чи відразу, тобто на первинному етапі підготовки, виникли складнощі, що поставили під сумнів сам факт зустрічі.

Головним каменем спотикання став власне підсумковий документ, який спочатку був покликаний стати метою зустрічі лідерів чотирьох десятків країн світу в США. Палестинці вимагали, щоб він визначав принципи і терміни остаточного мирного

врегулювання. Ізраїль, навпаки, відмовлявся говорити про конкретні речі на даному етапі. До останнього моменту сторони по різному трактували навіть перший пункт плану «дорожня карта», який передбачав заморожування будівництва поселень з ізраїльської сторони і роззброєння бойовиків – із палестинської. Так, ізраїльський прем'єр Єхуд Ольмерт, хоча і оголосив про відмову від будівництва нових поселень, жодним словом не обмовився про необхідність припинити «природне зростання» вже існуючих, як того вимагають палестинці. У свою чергу, ізраїльтяни вважають далеко недостатніми заходи палестинської адміністрації по боротьбі з тероризмом.

В результаті багаторазові зустрічі робочих груп і особисті консультації Ольмерта з главою Палестинською національною адміністрацією Махмудом Аббасом до останнього моменту вселяли сумніви в тому, чи зможуть сторони підготувати до 27 листопада спільну декларацію, як називали документ в Ізраїлі, в той час, як палестинці вважали за краще говорити саме про «документ». Зустріч, намічена спочатку на вересень, у результаті відбулася лише в кінці осені. А оскільки від неї і не чекали доленосних для Близького Сходу рішень, то не особливо розчарувалися в її результатах. Число учасників форуму також залишалося до останніх днів невідомим – тон багато в чому задавала Саудівська Аравія, якій відразу стало не до душі «розмитий і напівпорожній» порядок денний. Проте на позачерговому засіданні Ліги арабських держав в Каїрі арабські країни вважали за краще не ставити палиці в колеса ні палестинцям з ізраїльтянами, ні тим більше США і дружно зібралися в Аннаполісі [9].

Що стосується представників палестинського керівництва, то вони постаралися «зберегти лице», оголосивши наперед про безумовний успіх форуму. Сам Аббас, який покладав спочатку дуже великі надії на Аннаполіс, хоча і вимушений незабаром зменшити запал, дивлячись на хід підготовки зустрічі, відразу після повернення з Штатів заявив, що *«близькосхідний форум досяг своєї мети – запустити переговорний процес*

між палестинцями і ізраїльтянами», «головна мета полягала в тому, щоб розпочати палестино-ізраїльські переговори, які і відбулися», – відзначив він.

І все-таки залишається незрозумілим, чим став Аннаполіс, який забрав чимало засобів і сил американської дипломатії в особі держсекретаря США Кондолізи Райс, що вчинила декілька вояжів в регіон для зустрічей з арабськими і ізраїльськими керівниками.

Після конференції в Аннаполісі, ще до відновлення переговорів між Палестиною й Ізраїлем, Махмуд Аббас неодноразово заявляв, що палестинська сторона ні за яких умов не погодиться з формулюванням «Ізраїль є країною євреїв», але готова визнати Ізраїль країною, в якій проживають і євреї, й інші національності.

Стан відносин палестинців й ізраїльтян щодо близькосхідного врегулювання в цілому в наш час є одним із головних елементів ситуації на Близькому Сході у сфері безпеки. Без належного вирішення арабо-ізраїльської проблеми, неможливо розраховувати на створення стійкої системи мирної взаємодії усіх розташованих у цьому регіоні держав. Починаючи безпрецедентну за масштабами військову операцію в секторі Газа під назвою «Литий свинець» (яка тривала з 27 грудня 2008 р. до 18 січня 2009 р.), Ізраїль ставив за мету нанести удар по військовій інфраструктурі ісламського руху опору ХАМАС, щоб надалі запобігти ракетному обстрілу південних районів єврейської держави і забезпечити їх безпеку [10].

Позиція США не стала сюрпризом. Вашингтон відкрито підтримав силову операцію Ізраїлю, обмежившись вельми стриманим жалем з приводу загибелі мирних громадян. І якщо в рамках Ради Безпеки ООН американці утрималися при голосуванні по резолюції 1860, то в самих США Конгресом переважною більшістю голосів була прийнята резолюція на підтримку дій Ізраїлю. Але США визнали, що військовими засобами проблему палестинського радикалізму і припинення вилазок бойовиків руху ХАМАС проти Ізраїлю не вирішити.

Після приходу до влади президент США Б. Обама виступив з низкою заяв, як свідчили про свій намір внести корективи в політику США на Близькому Сході. Щодо близько-східного врегулювання Б. Обама зробив акцент на створенні Палестинської держави як основній умові яка потрібна для встановлення миру. Хоча США давно визнавали доцільність створення такої держави і даний принцип був зафіксований в «Дорожній карті», Б. Обама закликає до цього більш наполегливо, ніж його попередники. Іншим принциповим моментом його підходу до, близькосхідного врегулювання стала жорстка позиція щодо ізраїльських поселень на Західному березі. Б. Обама заявив, що «будівництво поселень має бути припинене, аби ми могли рухатися далі» [11].

Початковий план, меморандуму Бейкера-Гамільтона, передбачав змусити ізраїльтян прийняти основні вимоги «саудівської мирної ініціативи», а саме: погодитися на відхід до «зеленої межі», створення палестинської держави на всій території Західного берега і Гази, розділ Єрусалиму й імміграцію у внутрішні райони Ізраїлю і фінансову компенсацію мільйонам осіб, які претендують на статус «палестинських біженців».

Плани Бейкера-Гамільтона – напівофіційна платформа Демократичної партії США, яка з'явилася у ЗМІ перед виборами в конгрес в 2006 р., і передбачала кардинальні політичні поступки з боку Ізраїлю в якості необхідної умови для початку діалогу США з Сирією та Іраном і підтримку прозахідними арабськими режимами американських планів стабілізації в регіоні.

Із 3-8 червня 2009 р. президент США Барак Обама здійснив державні візити до країн Європи та Близького Сходу. Візити мали велике міжнародне значення, особливо це стосувалося Палестинської проблеми.

Під час виступу в Каїрському університеті, Б. Обама вперше заявив, що новий ізраїльський уряд повинен припинити будівництво поселень на окупованих палестинських територіях. Також було заявлено, що існування палестинської держави більше не можливо заперечувати. Б. Обама підкреслив, що США підтримають законні прагнення палестинців

на створення власної держави. Крім того, він першим з американських президентів назвав існуюче територіальне утворення палестинців Палестиною, що вже поставило її на один рівень з Ізраїлем. Він підкреслив, що Палестина – це існуюча реальність, в той час як його попередники використовували слово Палестина, лише говорячи про державу, яка буде існувати в майбутньому [12].

Б. Обама закликав також палестинців відмовитися від насильства і заявив, що арабські країни повинні перестати використовувати цей конфлікт, щоб відволікати людей від проблем у їхніх власних країнах. За його словами, арабські держави повинні визнати Ізраїль і зробити крок, щоб допомогти палестинцям побудувати сильні державні інститути.

Поїздка нового держсекретаря США Хіларі Клінтон на Близький Схід почалася з конференції в єгипетському Шарм-аш-Шейху 2 березня 2010 р. Вона провела ряд важливих зустрічей в Єрусалимі, у тому числі з президентом Ізраїлю Шимоном Пересом, главою МЗС Ципі Лівні, колишнім прем'єр-міністром Ехудом Ольмертом і Біньяміном Нетаніяху, і тільки після цього – з представниками палестинців – головою Палестинської національної адміністрації Махмудом Аббасом та прем'єром Саламом Файядом [13].

2 вересня 2010 р. у Вашингтоні розпочалися прямі переговори про врегулювання Палестинської проблеми. Їх основним результатом стала домовленість почати вироблення рамкової угоди з питань остаточного статусу палестинських територій і домовленість про наступні двосторонні зустрічі.

Незважаючи на чітке зобов'язання США накладати вето на заявку ПНА в Раді Безпеки, заклики Євросоюзу відмовитися від одностороннього звернення в ООН і повернутися

за стіл переговорів з Ізраїлем, лідери ПНА 23 вересня 2011 року, надіславши листа до Генеральної Асамблеї і Ради Безпеки ООН Проблему для палестинців в цьому сенсі становить не тільки неможливість подолати американське вето, а й відсутність гарантій в тому, що їх заявка отримає необхідний мінімум підтримки дев'яти з 15 членів Ради Безпеки.

Вивчивши цю проблему можна виділити декілька факторів, що впливали на позицію США в 90-х роках. Слід сказати, що позиція США що до Ізраїлю ніколи не змінювалася. Ізраїль був і залишиться головним союзником США на Близькому Сході. Змінювалися тільки підходи і деякі незначні пункти майже у всіх планах Близькосхідного врегулювання американських президентів. І тому, підтримка Ізраїлю є основною метою, і фактором який впливав на позицію США з цієї проблеми. Ще одним досить важливим фактором було схильність Ізраїлю і Палестини до переговорів. Не менш важливим фактором було те, що ці переговори підтримували всі Близькосхідні арабські країни, які також приймали участь у цих переговорах.

Внутрішньополітична ситуація у цьому регіоні була основним фактором, що впливав на позицію Сполучених Штатів у 90-х роках ХХ століття. Від того яка політична сила приходила до влади в Ізраїлі, і від того, як ОВП і її лідери були схильні до переговорів залежало дуже багато. Саме ці фактори були причиною всіх невдач США у їх спробах вирішити цю проблему.

Розглядаючи перспективи Близькосхідного врегулювання на сучасному етапі, то вони є досить невиразними. Причиною цього є як політика США у цьому регіоні, так і політика Ізраїлю. Не менш важливим фактором є і внутрішньополітичне становище в Палестинській автономії.

Джерела та література

1. Ананьев А. Внешнеполитическая политика США // Международная жизнь. – 2005. – № 2. – С. 18.
2. Олимпиев А. Ближний и Средний Восток. – М. : Международные отношения, 2004. – С. 130.
3. Мирський Г. Израиль и палестинцы: самый длительный конфликт // Мировая экономика и международные отношения. – 2001 – № 3. – С. 98.
4. Шморгун А. Возможна ли «демократизация Ближнего Востока» по-американски? // Азия и Африка. – 2005. – № 12. – С. 42.
5. Слисаренко И. Борьба с антисемитизмом // Персонал. – 2005. – № 1. – С. 4.

6. Кузнецов Д. Арабо-израильский конфликт в зеркале общественного мнения в странах Запада и Востока // Азия и Африка. – 2005. – № 12. – С. 16.
7. Киселев В. Перспективы урегулирования палестино-израильского конфликта // Азия и Африка сегодня. – 2005. – № 3. – С. 10.
8. Керженцев Н. Арабо-израильский конфликт: появится ли свет в конце тоннеля? // Компас. – 2007. – № 1-2. – С. 38.
9. Пьяних Д. Палестино-израильское урегулирование: принципиальные вопросы остаются нерешенными // Компас. – 2007. – № 52. – С. 34.
10. Кирсанов Е. «Литой свинец» застыл // Институт изучения Израиля и Ближнего Востока. – 2009. – 19 янв. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.iimes.ru/rus/frame_stat.html.
11. Подцероб А. Барак Обама и политика США на Ближнем Востоке // Институт изучения Израиля и Ближнего Востока. – 2009. – 28 июня. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2009/28-06-09a.htm>
12. Автономова А. Поездка президента США на Ближний Восток // Компас. – 2009. – № 24. – С. 8.
13. Коровина Е. Первый визит госсекретаря США Х. Клинтон на Ближний Восток. – 2009. – 10 март. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2009/10-03-09c.htm>

Рецензенти: Тригуб П. М., д.і.н., проф.
Шевчук О. В., д.і.н., проф.

© Чернишов І. В., 2013

Дата надходження статті до редколегії 06.12.2012 р.